Centar za održivi razvoj – *Ekopark Pernat*

Neprekinuta nit mulinera

Biblioteka
Tradicijsko ovčarstvo

Nakladnik:
Centar za održivi razvoj – *Ekopark Pernat,* Lubenice, 2010.

Urednik:
Mario Šlosar

Grafičko oblikovanje:
Branko Lenić

Fotografije:
Mario Šlosar (23, 25, 26, 27, 32, 34, 35, 36, 42, 46)
Hrvoje Badurina (28, 38)
Natko Jakić (4, 30, 33)
Marijana Dlačić (31)

Fotografija na ovitku:
Mario Šlosar

Stručni savjeti:
Marina Jurkota Rebrović

Lektura:
Irena Šlosar

Kompjutorska priprema:
Trampi d.o.o., Rijeka

Tisak:
Tiskara Zambelli, Rijeka

Jelena Đurkin • Marijana Dlačić • Hrvoje Badurina

Neprekinuta nit mulinera

SADRŽAJ

PREDGOVOR 6
POVIJEST I ZNAČAJ KOLOVRATA 11
Značaj kolovrata za Indiju 15
CRESKI MULINER: OD VUNE DO PROIZVODA 20
Proces dobivanja vune za predenje 21
Muliner i rad s mulinerom 25
Pletenje vune 31
Muliner danas.....33
UMJESTO ZAKLJUČKA 37
TAKO SE GOVORI NA CRESU... 39
KAZIVAČI 43
LITERATURA 44
SPONZORI 47

PREDGOVOR

VIJEĆNIK: A kako li vi biste mogle po zemljama našim neprilike smirit i nezgoda riješit nas tih?

LIZISTRATA: Onako baš isto, kao što klupko kad pređe se zamrsi nama, vretena se latimo, niti provučemo tamo i amo po njemu, mi tako i kraj ćemo ratu učinit, ako nam dopusti tkogod da poslanike tamo i amo vučemo kao i niti... I vi ćete tako, bude li pameti u vas, po vuni se upravljat našoj i tako poslove gradske rješavat... U prvom bi redu, ko mi što kupamo vunu, prljavštinu svaku morali i vi toljagom odavle tjerat, zločince izagnat, iščupati drač i svaki korov istrijebit, pa zatim one što združeni čvrsto jedni se uz druge drže i gramze za častima, rastjerat valja, dobro im natrti glave. A tada u košaru vi nagrebenajte bratsku ljubav i slogu i građansko pravo strancima dajte ako su nakloni vama. Razdužite zatim dužnike i sva im zemaljska povratite prava. I gradove naše, što, Zeusa mi boga, ko rasuti leže čuperci po zemlji toj našoj, a svaki baš od njih za sebe usamljen živi, povežite sve i na hrpu skupite svaki vune čuperak, udružite njih i smotajte klupko silno, od velikog veće, da narodu možete satkati halju što nitko poderat je neće.

Ulomak iz komedije "Lizistrata", djela grčkog pisca Aristofana iz 5. st. pr. Kr.

Cjelokupni ruralni prostor otoka Cresa zaokupljen je ponajviše ovčarstvom kao glavnim oblikom poljoprivredne djelatnosti te je takav prostor, sa svojim specifičnostima, prepoznatljiv po otočnim autohtonim vrijednostima.

Prepoznavši potencijal i važnost revitalizacije ovčarstva u cilju očuvanja kulturno-povijesne baštine vezane za ovu djelatnost, ali i mogućnosti njezine prezentacije u različite svrhe (edukativne, manufakturne, turističke i sl.), Centar za održivi razvoj - *Ekopark Pernat* osmislio je dugoročni koncept pod nazivom **Muzej ovčarstva**. Koncept obuhvaća aktivnosti koje promoviraju ovčarstvo kao tradicionalnu djelatnost od kulturološkog značaja za otok, uz prezentacije informacija i realnog razvoja mogućnosti za valorizaciju specifičnosti tradicijskog ovčarstva.

Budući da su vuna i njezini proizvodi sastavni dio zamišljenog muzejsko-muzeološkog procesa, bitno je u potpunosti obraditi međusobni odnos vune i oruđa za njezinu obradu do konačne pretvorbe u danas originalne i unikatne predmete za svakodnevnu uporabu (npr. čarape, džemper).

Vuna je neizostavni dio svakodnevice svake seoske žene, postavši na neki način jedan od njenih simbola.

Zbog toga se projektom **Muzej ovčarstva: tradicija-znanje-edukacija** u potpunosti obrađuje priča na relaciji vuna – oruđe – proizvod. Do unatrag 60-ak godina, ručno pripremanje i tkanje vune na otoku Cresu provodilo se na kolovratu (mjesnom govoru: *muliner, muniner*). Osim mulinera, u pripremnom procesu vune nužna je uporaba *grebena* i *grabuna,* dvaju oruđa koja služe za češljanje i čišćenje vune. Autentično oruđe, po mogućnosti barem donekle uporabno, moguće je pronaći u malom broju primjeraka.

Ono se čuva kao antikni predmet, bez mogućnosti da se ponovno počne koristiti; jedino što je moguće jest istrgnuti ga iz laganog zaborava i ponovno ga "aktivirati", odnosno vratiti mu uporabnu svrhu uz prethodnu restauraciju ili izradu replike.

Zadaci i glavne aktivnosti u navedenom projektu tvore svojevrsnu kompleksnost glede ostvarivanja ciljeva i mjerljivih rezultata koji se nužno nameću Centru kako bi se uputpunile smjernice procesa u muzeološkim postavkama. Generalno, zacrtani ciljevi mogu se sažeti u nekoliko slijednih koraka:

- stvaranje vjernih kopija pojedinog oruđa u odnosu na original;
- demonstracija rada pojedinih oruđa (prvenstveno *mulinera*) od strane lokalnog stanovništva;
- tiskanje višejezične brošure;
- pokretanje radionica kako bi se interesnim grupama prenijelo dovoljno znanja o uporabi oruđa;
- osnovne radnje u vezi izrade vunenih čarapa, kao autohtonog otočnog proizvoda;
- osposobljavanje nekolicine članova Centra/volontera za mogući kontinuirani rad mulinerom.

Realna očekivanja glede ispunjavanja navedenih ciljeva vode u pravcu: a) iskazivanja poljodjelstva kao kulturološkog segmenta, b) valorizacije dijela ovčarstva kao edukativnog elementa, c) stvaranja doprinosa očuvanju etnološkog i povijesnog nasljeđa ruralnog prostora kao cjelovite destinacije, d) obogaćivanja turističke ponude i produljenja sezone.

U ostvarenju pojedinih aktivnosti Centar za održivi razvoj je javnosti prezentirao dvije radionice u 2009. godini i to povodom Međunarodnog dana muzeja (18. svibnja) kada su učestvovali učenici osnovne škole „Frane Petrić“ iz Cresa i Međunarodnog dana kulturne baštine (23. rujna) uz prisustvo učenika iz Osnovne waldorfske škole iz Rijeke.

Na navedenim je radionicama upriličena demonstracija rada *mulinera, grabuna i grebena,* prikazana izrađena replika *mulinera* te provedena demonstracija pletenja uz uporabu vunene niti dobivene predenjem na mulineru.

U prisutnosti nekoliko mještana Lubenica, održana je u ožujku 2010. godine i prva radionica na kopnu, u Osnovnoj školi „Fran Franković“ u Rijeci. Sličnog sadržaja kao i prethodne dvije, ali uz prikaz ručne izrade *mulinera* kao suvenira.

U kontinuitetu navedenog projekta razne aktivnosti provode se na načelima uzajamnih partnerskih odnosa između Centar za održivi razvoj i Grupe Ruta iz Cresa.

U XXI. stoljeću, vijeku užurbanosti, nedostatka vremena i promjena dotadašnjih vrijednosti, javila se potreba za jednostavnijim i mirnijim načinom života. U potrazi za načinima njezina ostvarenja mnogi su se počeli okretati prošlosti, a slijedom toga, pojavile su se različite inicijative za očuvanje materijalne i nematerijalne kulturno-povijesne baštine kao primjer nekog drugog i, po mišljenju mnogih boljeg, načina življenja.

Knjižica koja je pred nama jedna je u nizu višejezičnih publikacija koje će Centar postupno izdavati, a iznosit će detaljne prikaze pojedinih elemenata ovčarstva. U tom smislu, omogućit će se, ba-

rem jednim dijelom, upoznavanje s prošlošću i drukčijim načinom življenja, koji će možda pojedince uspjeti potaknuti na očuvanje tradicijskih otočnih vrijednosti.

Potpuno nesvjesno, uz minimalnu intuitivnu percepciju, valorizacija *mulinera,* odnosno kolovrata, vraća nas u razdoblje njegovog arhetipsko/simboličkog značenja budući da se nalazi na indijskoj zastavi. Biti u stanju oblačiti se u potpunosti od materijala koji je izrađen vlastitim rukama, stvoriti neovisnost, a pomalo i prkos prema industrijskom fetišizmu, znači potvrditi samodostatnost određenog prostora uz korištenje onog što je stvarno prirodno i nepatvoreno.

Mario Šlosar
Centar za održivi razvoj, Lubenice

POVIJEST I ZNAČAJ KOLOVRATA

Predenje se svrstava u najstarije ljudske djelatnosti. Povjesničari i arheolozi sa sigurnošću znaju da je postojalo već u kamenom dobu. Dobivanje dugačkih niti od vlakana biljnog i životinjskog porijekla, za izradu odjeće, pokrivača, užadi i sl., bila je važna aktivnost, povezana sa svakodnevnim životom.

Prema mišljenju stručnjaka, predenje niti biljnog i životinjskog podrijetla primitivnim alatima može se povezati s područjem Bliskog istoka, ali se ne može točnije utvrditi vrijeme i mjesto njegova početka.

Najstariji ostaci oruđa za predenje (utezi od kamena i gline) svrstavaju se u doba neolitika, ali logično je zaključiti kako se i prije tog razdoblja predenje obavljalo bez ikakvih pomoćnih alata - niti su se izvlačile golim rukama i uvijale prstima. Pretpostavlja se da je prvo oruđe za predenje bila neka vrsta grube preslice koja se sastojala od štapa i kamena. Koristeći ta dva elementa, nit bi se izvlačila i ujedno uvrtala.

Veliki korak naprijed učinjen je izumom kolovrata. Negdje između V. i X. stoljeća netko se dosjetio da se prilikom predenja preslicom vreteno s namotanom niti, umjesto u dotadašnji okomiti položaj, smjesti vodoravno te konopom poveže s kotačem.

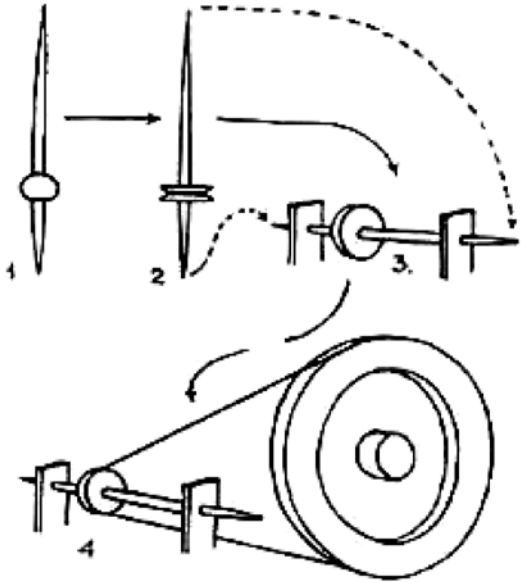

Slika 1. Logika nastanka kolovrata

Taj se izum ne može pripisati nekom određenom narodu, kao ni području, ali se većina stručnjaka slaže da porijeklo vuče s Bliskog istoka. Postoje dokazi kako se u XI. stoljeću upotrebljavao u Kini i na području tzv. „islamskog svijeta". Prema uglednom indijskom povjesničaru Irfanu Habibu, iz Irana je u XIII. stoljeću donijet na područje Indije.

Prvi očuvani slikovni prikaz kolovrata seže u 1237. godinu, a potječe s područja Bagdada. Kineski slikar Chien Hsüan zaslužan je za njegovo slijedeće slikovno spominjanje koje datira iz 1270. godine.

Za pretpostaviti je kako se sprava s Istoka brzo proširila na područje Europe. Na starom kontinentu spominje se u zapisima iz 1298. godine, pronađenim u mjestu u okolici Frankfurta. Prvi slikovni prikazi pojavljuju se početkom XIV. stoljeća u ilustriranom rukopisu dekreta pape Grgura IX. Europski doseljenici su početkom novog vijeka prenijeli nacrt kolovrata i na područje Sjeverne Amerike.

Kao što mu i ime govori, kolovrat se u prvom obliku sastojao od velikog kotača pokretanog rukom, što je uzrokovalo okretanje vretena na koje se namotavala prstima izvučena nit. Istovremeni proces najčešće se odvijao tako da se kotač okretao desnom rukom, dok se prstima lijeve ruke iz vlakana prela nit.

Slike 2. i 3. Prvi oblik kolovrata (eng. „Great wheels" ili „Walking wheels")

Velika prednost kolovrata bila je da se na njemu, brže nego na preslici, mogu presti niti iz različitih materijala (pamuk, lan, vuna) bez ograničenja njihove duljine. Bilo ga je razmjerno jednostavno konstruirati, a budući da se izrađivao od drveta, održavanje i za-

mjena pojedinih dijelova bila je jednostavna. Uočljiva mana kolovrata bila je nužnost da kotač bude velik te činjenica da se proces predenja nije odvijao kontinuirano - bile su potrebne kratke stanke da se nit pravilno namota na vreteno. S vremenom je izvedba doživjela inovativne promjene strukture. U XV. stoljeću osmišljen je mehanizam kojim se nit odmah pravilno namotavala u klupko, što je proces predenja učinilo mnogo bržim i jednostavnijim. Navodno je taj mehanizam, između ostalih, promišljao i usavršavao Leonardo da Vinci. U XVI. stoljeću sprava se prestala pokretati rukom. Tu je zadaću preuzela pedala, kako bi obje ruke bile slobodne za izvlačenje niti.

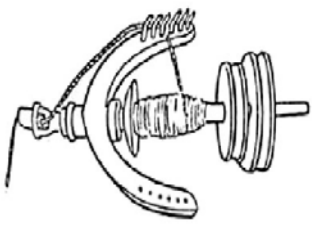

Slika 4. Mehanizam namotavanja niti na klupko

Slika 5. Usavršeni kolovrat

Na području Europe i Velike Britanije tako usavršeni kolovrat smatrao se uobičajenim dijelom pokućstva skoro sve do kraja 80-ih godina XIX. stoljeća. Međutim, XVIII. stoljeće i industrijska revolucija donijeli su velike pomake na svim područjima, pa tako i u predenju. Mehanički izvori pokretanja kotača, postupci automatskog izvlačenja niti iz vlakana, sustav višestrukih kotača itd., izmijenili su dotadašnje viđenje predenja, unaprijedili njegovu brzinu i kakvoću do dotada nezamislivih razmjera. Zajedno s proizvodnjom tkanine, u Europi, Velikoj Britaniji i SAD-u predenje je preraslo u industrijalizirani proces.

Značaj kolovrata za Indiju

U povijesti Indije kolovrat ima posebno mjesto i to zahvaljujući ocu indijske nacije - Mahatma Gandhiju.

Naime, u vrijeme njegovog djelovanja (početak XX. stoljeća), Indija je bila gospodarski slabo razvijena i siromašna te pod snažnim kolonijalnim utjecajem Velike Britanije. Imala je ogromne izvore sirovina koje su Britanci uredno otpremali, prerađivali ih i vraćali konačne proizvode, često po nepristupačnim cijenama. Takav je slučaj bio i s pamukom. Gandhi i njegovi sljedbenici inzistirali su na nenasilnom otporu kao načinu suprotstavljanja britanskom imperijalizmu, a jedan od načina bilo je promicanje indijske samodostatnosti. U želji da se izbjegne korištenje umjetnih, industrijski prerađenih materijala iz tvornica u rukama Britanaca, Gandhi je pronašao izvanredan način za objedinjavanje političkog stava, praktičnosti i gospodarske održivosti. Najprije je teškom mukom pronašao stare kolovrate (indijski naziv za kolovrat glasi *charkha*; charkha = kotač), koje je svakodnevni život već odavno ostavio iza sebe.

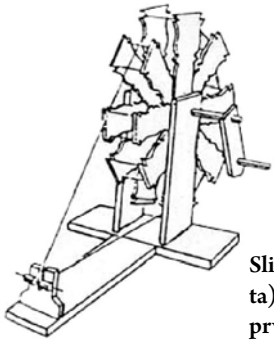

Slika 6. Charkha (indijska inačica kolovrata), vrlo jednostavna i sasvim slična njegovoj prvobitnoj ručnoj verziji s područja Europe

Zamisao Gandhija i njegovih sljedbenika bila je izrada odjeće koja će u cijelosti biti ručno napravljena od autohtonih indijskih materijala te tako u potpunosti odražavati njihove stavove. Prvi korak u tom pravcu bilo je predenje pamučne niti na kolovratu, koja bi se zatim koristila za ručno tkanje i šivanje. Tako dobivena tkanina nazivala se *khadi* (na indijskom pamuk) i bila je vrlo praktična jer je tijelo ljeti hladila, a zimi grijala. Važno je napomenuti kako rad na kolovratu nije bio samo dio procesa dobivanja *khadi*-ja, već snažan simbol svega za što su se Gandhi i njegovi sljedbenici zalagali. Nadalje, poticao je svoje sunarodnjake da ga upotrebljavaju u svakom slobodnom trenutku i po mogućnosti u prisutnosti Britanaca, kako bi što snažnije odaslali poruku o samodostatnosti. Proces predenja i tkanja *khadi*-ja trebao je doprinijeti rješavanju problema velike nezaposlenosti u ruralnoj Indiji.

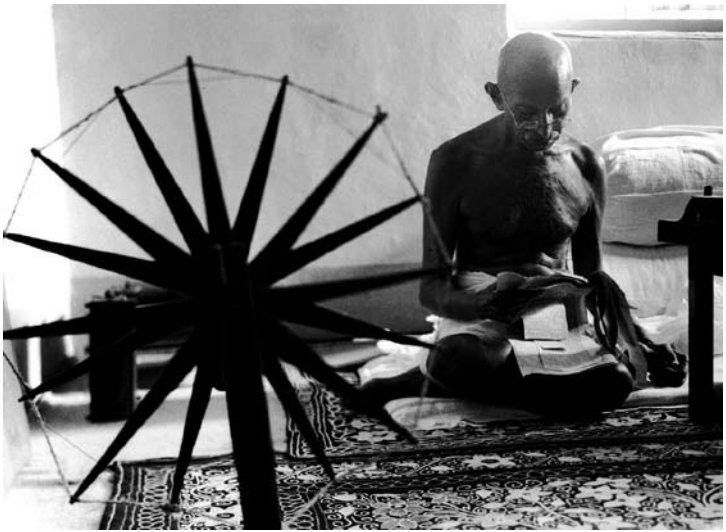

Slika 7. Poznata fotografija Ghandija u sjeni kolovrata (snimila: Margaret Bourke-White)

Osim toga, Gandhi je kolovrat želio pretvoriti u simbol i nezaobilazno oruđe u svakoj indijskoj kući - jeftino, korisno i prijenosno. Osmislio je način da mu se smanje dimenzije i omogući „preklapanje" i smještaj u kutiju kako bi se jednostavno mogao prenositi.

Njegova uporaba je zaista zaživjela i postala simbolom otpora i razvoja nove i neovisne Indije, a povijesna zbivanja još su više podvukla važnost rada i učenja Mahatme Gandhija, ne samo za Indiju, već i za cijeli svijet.

Suvremeno doba je ponovno aktualiziralo *khadi*, koji je iz tkanine pretežno namijenjene političarima (iskaz stavova) te seoskom

pučanstvu (praktičnost), prerastao u karakterističan indijski proizvod i vrlo traženi materijal koji se koristi u modnoj industriji. Veliki val potražnje za tom tkaninom i njezinim inačicama (dodaci svile i kašmira), pokrenuo je otvaranje ručnih predionica pamuka (na kolovratu, dakako) u siromašnim dijelovima Indije i do kraja oživotvorio Gandhijevu viziju o smanjenju neimaštine u širokim slojevima naroda.

Važnost kolovrata u prošlim i sadašnjim vremenima dovoljno naglašava činjenica da se nalazi na službenoj indijskoj zastavi (inače izrađenoj isključivo od *khadi*-ja).

Slike 8. i 9. Nekadašnja i sadašnja zastava Indije

Legende iz različitih kultura s predenjem povezuju ljudski život i sudbinu. Različite mitologije dijele sličnu priču o božanskom trojstvu Suđenica koje određuju ljudsku sudbinu; Rimljani su ih nazivali Parkama, kod Grka su bile poznate kao Moire, dok su za nordijske narode tu ulogu imale Norne. Priča je slična: radi se o tri sestre koje simbolično predstavljaju faze ljudskog života (prema grčkoj i rimskoj predaji: rođenje, život i smrt) ili vremenska razdoblja (u nordijskoj mitologiji: prošlost, sadašnjost i budućnost). O sudbini ljudi (ali i bogova!) odlučuju predenjem i rezanjem niti; trajanje ljudskog života povezano je s duljinom niti. Stoga su na mnogim slikama i ilustracijama prikazane kako predu i namotavaju dugačke niti.

Bez ulaženja u raspravu o predodređenosti ljudske sudbine i života, ne može se poreći kako je predenje imalo veliku ulogu u povijesti čovječanstva, dok je kolovrat kao sredstvo za rad bio važna karika u lancu proizvodnje tkanine.

CRESKI MULINER : OD VUNE DO PROIZVODA

Odjeća. Različitih krojeva. Za svaku prigodu drukčija. U višestrukoj službi skrivanja ili otkrivanja tijela. Pokazivanje društvenog statusa. Pokazivanje pogleda na svijet.

Lako je izgubiti se u beskonačoj lepezi boja i materijala, a smetnuti s uma ono najvažnije: razlog zbog kojeg je odjeća nastala - da štiti od hladnoće. Taj je elementarni problem bio veliki izazov i našim starima, a još je veći onima osuđenima ili blagoslovljenima životom na otoku. Spojimo li surovi život na sjevernojadranskim otocima s problemom hladnoće, dolazimo do praktičnog spoja jednostavnosti i dostupnosti - vjernog sluge mnogih naraštaja otočana. Upravo taj sluga gospodar je ove priče, odnosno gospodarica - vuna.

Vuneno je vlakno jedna od najstarijih sirovina za izradu tkanine. Spletom povijesnih i geografskih okolnosti, ovčarstvo je jedna od dominantnih djelatnosti na sjevernojadranskim otocima, a pogotovo na otoku Cresu. Zato su otočani koristili upravo ovčje runo za izradu odjevnih predmeta. Proces ručne prerade vune nije ni jednostavan ni kratkotrajan, a sve njegove faze neraskidivo su utkane u tradiciju i način života otoka Cresa.

Ova priča posvećena je putu vune od neurednog i masnog ovčjeg runa do odjevnih predmeta ključnih za svakodnevni život nekadašnjih otočanki i otočana. *Muliner,* koji se nalazi u naslovu ove knjižice, ujedno je i prekretnica procesa ručne prerade vune.

On je ključ za pretvaranje bezličnih hrpica vune u dugačke i tanke niti, neophodne za pletenje. No, kolikogod domišljato napravljen, bez vještih ženskih ruku koje vrteći kotač i nježno držeći vunu iz nje izvlače niti, *muliner* ne bi ništa doli mrtvi komad drveta. Kao što bi i stranice ove knjižice zjapile prazne bez detaljnih kazivanja sada već starih žena koje su uspjele ispričati svoje mladenačke sate provedene na mulineru te radosti i tuge nekadašnjeg života utkane u vunenu nit. Svrha je priče prenijeti uspomene na staru vještinu koja je otoku Cresu puno značila i koja je njegovim stanovnicima mnogo pružila.

Proces dobivanja vune za predenje

Strmi, krški krajolik otoka Cresa, u kombinaciji s malo plodnog tla, nije ostavljao prevelik raspon mogućnosti za preživljavanje. Stoga ne čudi da je ovčarstvo bilo izrazito razvijeno, osobito krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. Ovce nisu samo hranile stanovništvo (mlijeko, meso, sir), već su ga i oblačile. Na Cresu su najčešće uzgajane ovce *pramenke* - žilava i vitka sorta prilagođena svim uvjetima, ali ne osobito kvalitenog runa.

Za potrebe dobivanja *velni* (vune), striženje ovaca provodilo se u drugoj polovici svibnja te lipnju, prije ljetnih vrućina. Stoljećima se stara tradicija striženja ovaca na Cresu provodila u obiteljskim zajednicama (katkada uz pomoć susjeda) jer su stada bila mala. Striženje bi počinjalo zorom. Ovce bi već tada bile smještene u onim *ograjicama* (polje ograđeno suhozidom) s najmanjom količinom grmlja i smreke, kako njihovo runo ne bi dodatno bilo onečišćeno iglicama i grančicama. Prije samog početka striga, ovce bi

Slika 10. Striženje ovaca (fotografija preuzeta iz knjige „Tradicijsko ovčarstvo otoka Cresa: prilog istraživanju“ Marine Jurkota Rebrović, str. 42.)

bile utjerane u *mergar* (mali, s tri strane ograđeni dio polja koji služi za sakupljanje ovaca) kako bi se lakše provodilo striženje. Za dobar strig bile su potrebne kvalitetne škare koje su se izrađivale iz jednog komada željeza i o njima se posebno brinulo. Striženje je bilo muški posao, a konačni učinak ovisio je o iskustvu i vještini ovčara kao i o ponašanju ovce. Ovčari koji su se isticali brzinom striženja bili su izrazito cijenjeni u tom poslu, a imperativ je bio da runo ostane u jednom komadu. Nakon striga runo se nosilo domovima.

U domaćinstvima su daljnju brigu o runu preuzimale žene. Prvi je korak bilo oslobađanje runa od krupnog smeća – iglica, lišća, grančica. Nastavak čišćenja uključivao je dugotrajno pranje i ispiranje vune vodom koje se provodilo u *agušt* (kolovozu), nakon

Slika 11. Češljanje vune na *grebenima* (Kristina Kuljanić iz Lubenica)

Slika 12. Fino očešljana vuna spremna za predenje

svršetka ostalih poslova (mužnja ovaca, kosidba, vršidba žita i sl.). Ovo je bio mukotrpan posao budući da se vunu po nekoliko puta moralo ispirati kako bi se uklonila prirodna masnoća iz ovčje dlake. Kako bi to postigle, žene su odlazile na obližnje lokve i izvorišta jer je voda u selima bila previše dragocjena za korištenje u tom procesu. Oprana vuna potom se sušila na suncu i pod vedrim nebom, prebačena preko drevnih *gromaca* (suhozida).

Nakon pranja i sušenja, vuna se razvrstavala u dvije kategorije: vuna za punjenje *štramaci i kušina* (madraca i jastuka) te vuna za predenje. Vunu namijenjenu punjenju madraca i jastuka žene su češljale *grabunima* (oruđe nalik kompletu drvenih četki s razmaknutim željeznim šiljcima). Finija vuna (najboljom se smatrala ona od jednogodišnjih janjaca) prvo se *kusmala* (razdvajala prstima), a zatim češljala *na grebeni* (oruđe slično *grabunu* ali s gušćim rasporedom željeznih šiljaka). Vuna se na *grebenima* provlačila i *cesrala* (češljala) sve dok se nisu formirali fini *vlaknići* (ravnomjerno iščešljani komadi vune). Takva vuna bila je spremna za predenje na *mulineru*.

Muliner i rad s mulinerom

Muliner (tal. 1. mulinare intr. (far girare) – vrtjeti; 2. mulino m. – mlin; fran. mouline-mouliner – sukati, upredati) je dijalektalni izraz za kolovrat, ključno oruđe u procesu ručnog dobivanja vunene niti. Važno je razumijeti da je za stanovnike otoka Cresa *muliner* (u nekim mjestima otoka Cresa - područje Gerbina, Lubenice, Pernat govori se *muniner*), bio puno više od običnog oruđa: generacijska spona, ishodište razgovora i priča te nezaobilazni dio svakodnevnice.

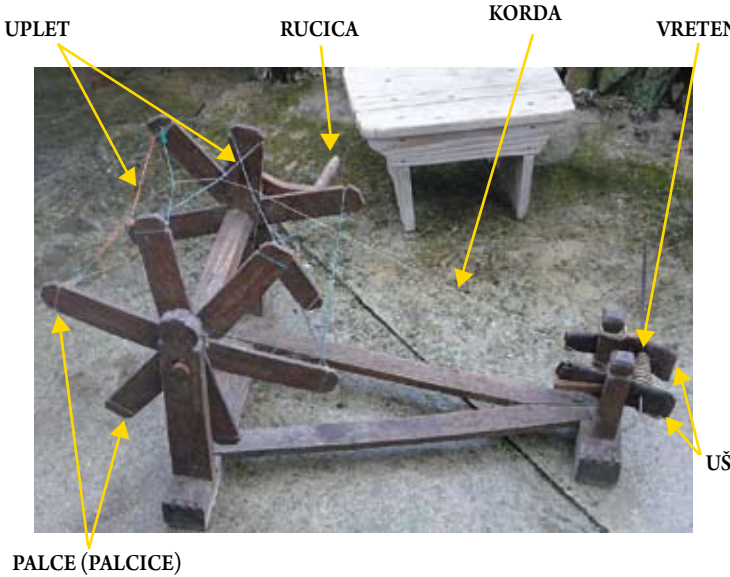

Slika 13. Dijelovi *mulinera*

Osoba koja radi na *mulineru* posjedne se na *bancić* (stoličicu) i nogom ga drži u nepomičnom položaju. Lijevom rukom lagano omota snop oprane i očešljanje vune na vreteno. Slijedi kontinuirani postupak u kojem se istovremeno desnom rukom vrti *zamahača* ili *rucica* (ručica na kotaču), a lijevom rukom lagano izvlači *utek* (nit) koja se, zbog vrtnje kotača, namotava na vreteno. Postupak je prividno jednostavan, ali potrebna je velika vještina i iskustvo da se nit isprede ujednačeno i bez *gropova* (čvorova).

Slika 14. Rad na *mulineru* (Marija Lovrečić iz Lubenica)

Mulinere su izrađivali spretniji ljudi u selu, premda je veća vještina od izrade mulinera bilo njegovo pravilno uštimavanje (pravilan raspored i nategnutnost upleta). Glavna sirovina za izradu mulinera bilo je drvo *smreke* (šmrike) ili *dubca* (hrasta), a iskusni majstori znali su kada je *smreku* potrebno odsjeći da bi drvo bilo kvalitetno. *Muliner* je bio neizostavni dio inventara svakog domaćinstva, a zbog svog oblika i velikog prostora kojeg je zauzimao, čuvao se na *šufitu* (tavanu) ili u *konobi* (podrumu). S prvim danima zime, kad bi utihnuo jesenjski radni žamor, *muliner* se izvlačio iz prašine i zauzimao glavno mjesto uz *ognjišće* (ognjište). Duge su zimske noći bile idealno vrijeme za predenje na *mulineru*, uz svjetlo petrolej-

Slika 15. "Usnuli" muliner u podrumu stare kuće (Pernat)

ke, prigodne pjesme, priče, šale i smijeh. Uvijek se prelo u društvu, oko mulinera bi se okupila brojna *fameja* (obitelj) i susjedi. Generacije žena preko mulinera su prenosile svoje vještine i znanja u obradi vune. Tako bi neiskusna ruka unučice okretala kotač, dok je žuljevita, gruba ruka *none* (bake) nježno izvlačila nit pazeći da se ne prekine i da se pravilno namota na vreteno. Prolazile su zime i zime, a muliner je vjerno služio generacijama otočana i pamtio njihove priče utkane u klupka vune.

Ujednačenost krajolika otoka Cresa, koja se zrcali u strmoj krševitosti ispresijecanoj livadama, nije se prenosila i na ljudske zajednice. Naime, i na Cresu je postojala velika razlika između sela i grada. Cres je, kao jedini veći grad na otoku, imao drukčiju dinamiku

Slika 16. Ispredena nit vune namotana na vretenu *mulinera*

Slika 17. Prizor slikan 1943. godine u „staroj školi" u Cresu, za potrebe etnografske zbirke

življenja, od organizacije gospodarskih djelatnosti do društvenih običaja. Grad je, za razliku od sela, brže prihvaćao tehnološke i društvene standarde s kopna. Kao i u svakom drugom gradu, u Cresu je vladala podjela poslova (obrti), a sve potrebne sirovine nabavljane su sa sela, pa tako i oprana i očešljana vuna. *Muliner* je, kao oruđe, postojao i u gradskim kućama, ali ne istog oblika kao na selu. Gradski se *muliner* pokretao nožno, odlikovale su ga male dimenzije (da lakše stane u kuću), izrada tokarenjem i velika pažnja posvećena detaljima. Tako je gradski *muliner* više nalikovao preteči stroja nego elementarnom oruđu istog imena koje se koristilo na selu. Glavna svrha *mulinera* ostala je ista – predenje niti. Gradske gospođe isto su prele u društvu, a budući da svaka kuća nije posjedovala *muliner*, posuđivale su ga međusobno.

Slika 18. Očuvani primjerak „gradskog“ *mulinera* (Cres)

Pletenje vune

Gradske žene često su svoja klupka vune nosila nekolicini žena koje su bile poznate kao vješte pletilje i na taj način bi dobivale fine *maji* (majice), *kotula* (suknje), *kanotjeri* (potkušulje), *kalceti* (čarape), *delge mutandi* (duge gaće). U devetnaestom i prvoj polovici dvadesetog stoljeća, vuna i vuneni proizvodi imali su veliku tržišnu vrijednost. Najbolji dokaz tome je činjenica da se tradicionalna jadranska nošnja sastojala i od vunenih dijelova. Na selu je bilo drukčije. Seoske žene plele su za svoju obitelj, a plele su stalno i svugdje. Tada je bio normalan prizor vidjeti ženu kako vodi magarca iz jednog sela u drugo i pritom plete. Starije žene su unaprijed znale koliko očica će isplesti na svojim poznatim rutama (npr. od Lubenica do Podola). Najviše su se plele *kalceti* koje bi nakon pletenja valjale u toploj vodi da bi se materijal stisnuo i duže trajao. Preferirala se tamnija boja *kalceta* iz praktičnih razloga, a nerijetko se u stadu držala crna ovca za potrebe tamne vune. Za područje mjesta

Slika 19. Pletena rukavica (Pernat)

Slike 20. Pletene *kalceti* (Zbićina)

Pernat karakteristično je da se prilikom češljanja miješala crna i bijela vuna kako bi se dobile „šarene" čarape. U drugim se mjestima vuna običavala bojati posebnim koncentratima boja kupljenim u gradu. Osim *kalceta*, plele su se *maje*, džemperi, a posebno su bile značajne *kanotjeri* koje su muškarci nosili tijekom rada u polju. Poznato je da su žene iz Orleca klupka vune nosile benediktinkama u Cres kako bi im ove isplele ljepše, uzorcima bogatije, *maje*, *kotula*, džempere. Osobina vune da grije zimi, a hladi ljeti, činila je vunenu odjeću vjernim suputnikom tih radišnih otočnih ljudi. Preživljavanje cijele obitelji ovisilo je o njihovom mukotrpnom radu i o nepredvidivoj Božjoj volji koja je diktirala rodnost usjeva, zdravlje blaga i sve ono izvan ljudske moći.

Muliner danas

Nakon Drugog svjetskog rata, polako se počela gasiti upotreba *mulinera*. Mnogo različite robe dolazilo je do sela, uključujući i šarena *kelka* (klupka) fine vune za pletenje. Cijeli mukotrpni proces pranja i češljanja vune u tren je postao uzaludan, jednostavnija rješenja zavladala su seoskom svakodnevicom. Prema sjećanju kazivačica, na *mulineru* se prestalo raditi prije tridesetak godina. Tada je počelo njegovo trajno progonstvo u tamne zakutke kuća. Kako su godine prolazile, brojni mulineri postaju žrtve zuba vremena ili neosjetljive ljudske ruke koja je brzo zaboravila svog starog pomoćnika. Novo doba zavladalo je Cresom !

Slika 21. Demonstracija rada na *mulineru* održana u sklopu obilježavanja Međunarodnog dana kulturne baštine, 2009. godine (Lubenice)

Slika 22. Originalni stari *mulineri* uz novoizrađenu repliku (vlasništvo Centra za održivi razvoj – Ekopark Pernat), napravljenu za potrebe budućeg predenja.

U 21. stoljeću inicijative za očuvanjem materijalne i nematerijalne kulturno-povijesne baštine nagnale su mnoge mlade ljude da se okrenu prošlosti i zapitaju o načinu života svojih baka i djedova. Potreba za okretanjem jednostavnijim životnim vrijednostima neminovno vraća ljude u prošlost, a oni koji su, vođeni takvom potrebom, došli na Cres imali su što pronaći.

U mnogim moderniziranim kućama, opremljenim suvremenim pomagalima, sjede nonice koje se sa smiješkom sjećaju starih vremena, objašnjavaju nekadašnje običaje i svakodnevne rituale. Sa zadovoljstvom i čuđenjem te će nonice izvući svoje stare *mulinere* i

Slika 23. i 24. Ivan (Nino) Muškardin iz Lubenica već neko vrijeme, kao suvenire, ručno izrađuje *mulinere* od drvenog materijala koji pronalazi. Zbog toga je svaki izrađeni *muliner* drugačiji.

demonstrirati kako se nekad prelo i *ćakulalo* (razgovaralo). Nakon toliko godina, predenje na *mulineru* none osjećaju kao prirodnu aktivnost, ništa drukčiju od gledanja televizije ili podešavanja klima uređaja. Ono što ulijeva nadu, činjenica je da nonine priče o *mulineru* sve više zanimaju njezine unuke, ali i druge zainteresirane za tradiciju i prošlost.

Slika 25. Jorja Vodarić kraj svog *mulinera* (Zbićina)

UMJESTO ZAKLJUČKA

Priče starih nona otoka Cresa zrcalo su jednog kronološki nedavnog svijeta, ali društveno i tehnološki nevjerojatno udaljenog. Težina života (mukotrpan rad na polju, razdoblja oskudice i gladi ovisno o urodu, vremenskim prilikama, dobroj ili lošoj kobi) iz suvremene perspektive daleka je kao i večeri provedene u velikom društvu, uz pjesmu i smijeh, predući priče i predući niti. Unatoč teškom životu, ili možda baš zbog svakodnevne borbe za preživljavanje, pogled na svijet bio je jednostavniji i vedriji nego danas.

Aktivnim djelovanjem u cilju otkrivanja i razumijevanja tradicionalnog života ovčara otoka Cresa, niti ispredene *mulinerom* ostat će neprekinute i postati trajnim svjedokom vremena koje je zauvijek prošlo, ali nije nestalo. Ako je prošlost škola sadašnjosti, onda je sadašnjost borba za budućnost.

Neka ova priča otkine zaboravu vještine, znanja, običaje i priče pohranjene u *mulineru* i zavrti ih u kotaču budućnosti, jednostavno i ponosno kao nekada.

Slika 26. ***Greben*** **i** ***muliner*** **- vjerna oruđa za predenje vune**

Tako se govori na Cresu.....

zbancĭć – stoličica
cesrȁt – češljati
ćakulȁt – razgovarati
dēlat – raditi
dēlgo – dugačko
dubȅc – hrast medunac (lat. Quercus pubescens), drvo koje se koristi za izradu *mulinera.*
famēja – obitelj
grabūn – oruđe za grubo češljanje vune
grēben – oruđe za fino češljanje vune
gromāca – kameni suhozid
grȍp – čvor
kalcēti – čarape
kanotjêra – potkošulja
kēlko – klupko
kōrda – remen koji povezuje dio mulinera na kojem je kolo s dijelom na kojem je ručica za okretanje
kōtulo – suknja
kusmȁt – proces razdvajanja neobrađene vune prstima prije češljanja
kušȋn – jastuk
māja – majica
mergār (Lubenice), *margār* (Pernat) – mali, s tri strane ograđeni dio ograjice (polja) koji služi za sakupljanje i mužnju ovaca

muninẽr (mulinẽr) – kolovrat
mutãndi – gaće
nõna – baka
ognjïšće – ognjište
ogrâjica – polje ograđeno suhozidom
pâlce (Lubenice), *palcï̋ce* (Zbićina) – dašćice koje su činile kolo mulinera
polutë̋k – vuna namotana na vretenu; stabljika sirka koja služi za skidanje namotane vune s vretena ili šipka koja služi kao jezgra za namatanje vune na vreteno
pramenka – vrsta ovce koja se uzgaja na otoku Cresu
predenje – proces obrade vune i stvaranja niti
rucï̋ca (Lubenice) – ručica kojom se vrti muliner
rũno – gruba vuna koja se dobije nakon strižnje, a prije pranja i obrade
sirë̋k – biljka koja se koristi za polutek
smrẽka – šmrika (lat. Juniperus oxycedrus), drvo koje se koristilo za izradu mulinera
strîh – striženje ovaca
škãri – škare
štramä̋c – madrac
šufï̋t – tavan
tovãr – magarac
uplë̋t – splet konaca kojima su se povezivale palce
ušï̋ce (Lubenice), *ûše* (Zbićina) – dio mulinera kroz koji se provlačio sirak ili šipak za vreteno
utë̋k – vunena nit

vẽlna (vãlna) – vuna

vreteníca – primitivno oruđe za predenje vune

vretenò – dio muninera koji služi za namotavanje ispredene niti vune

zamahȁča (Pernat, Zbićina) – ručica kojom se vrti muliner

Slika 27. Stogodišnji muliner (Zbićina)

KAZIVAČI

Antica Balon, 1931, Pernat
Anamarija Dlačić, 1955, Cres
Gianino Dlačić, 1956, Cres
Vesna Jakić, 1965, Cres
Marija Kolombina, 1940, Cres
Anita Kučić, 1931, Belej
Kristina Kuljanić, 1932, Lubenice
Kumičić Sofija, 1935, Pernat
Marija Lovrečić (Franićeva), 1934, Lubenice
Antica Mužić (Kavidon), 1937, Orlec
Anton Mužić (Kavidon), 1933, Orlec
Tereza Šalina, 1955, Zbićina
Jorja Vodarić, 1933, Zbićina

LITERATURA:

Knjige:

1. Anić, V., et al., **Hrvatski enciklopedijski rječnik**, Novi Liber, Zagreb, 2002.

2. Baines, P., **Spinning wheels : spinners and spinning,** Batsford, 1977.

3. Deanović, M., **Talijansko-hrvatski rječnik**, Školska knjiga, Zagreb, 2002.

4. **Hrvatska tradicijska kultura - na razmeđu svjetova** i epoha, uredile Aleksandra Muraj i Zorica Vitez, Institut za etnologiju i folkloristiku, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2001.

5. Jurkota Rebrović, M., **Tradicijsko ovčarstvo otoka Cresa**, Centar za održivi razvoj – Ekopark Pernat, Lubenice, 2009.

6. Kovačević, S., **Ručno tkanje**, Centar za kreativne alternative & Prometej, Zagreb, 2003.

7. Martinović, Ž., **Rječnik govora otoka Iža,** Gradska knjižnica, Zadar, 2005.

8. **Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda**, knjiga 5, JLZ, Zagreb 1979.

9. Putanec,V., **Francusko-hrvatski rječnik** , Školska knjiga, Zagreb, 2003.

10. **Zapisi s otoka Cresa krajem 19. i početkom 20. stoljeća**, uredio: Pino Tuftan, Grafomarkt, Zagreb, 2007.

11. **Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena**, Knjiga XXVIII. , svezak 1, uredio: Dr. Dragutin Boranić, JAZU & Nadbiskupska tiskara Zagreb, Zagreb 1931.

Internet stranice

www.wikipedia.com, 02.03.2010.

www.mkgandhi.org, 18.03.2010.

http://inventors.about.com, 08.03. 2010.

www.britannica.com, 08.03. 2010.

Slika 28. Niti vune ispredene na mulineru nastavljaju svoj ”put”

SPONZORI

Tijekom cjelokupnih aktivnosti u 2009. i 2010. godini koje su ostvarene projektom **Muzej ovčarstva: tradicija-znanje-edukacija**, sponzorska potpora iskazana je od:

Grada Cresa

Hrvatske turističke zajednice - Ureda za kulturni turizam

Ministarstva turizma

Ministarstva mora, prometa i infrastrukture-Uprave za otočni i priobalni razvoj

Turističke zajednice Primorsko-goranske županije

Upravnog odjela za turizam, poljoprivredu i poduzetništvo Primorsko-goranske županije

Centar za održivi razvoj – *Ekopark Pernat*
Lubenice 26, 51557 Cres
tel./fax 051/513 - 010, tel. 051/840 - 406
c.o.r@ri.t-com.hr
www.ekoparkpernat.org

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA RIJEKA

UDK 677.31(497.5)(210.7 Cres)(091)
39:677.31(497.5)(210.7 Cres)

ĐURKIN, Jelena
Neprekinuta nit mulinera / Jelena Đurkin, Marijana Dlačić, Hrvoje Badurina ; <fotografije Mario Šlosar ... et al.>. - Lubenice : Centar za održivi razvoj -Ekopark Pernat, 2010. - (Biblioteka Tradicijsko ovčarstvo)

Bibliografija.

ISBN 978-953-6852-16-1

1. Dlačić, Marijana 2. Badurina, Hrvoje

I. Vunarstvo -- Cres -- Povijest

II. Narodni obrti -- Cres

120610013